

Πρόλογος

Μεγάλωσα στην Κωνσταντινούπολη. Στα «σοκάκια» της έπαιξα παιδιά και σε πολύ μικρή ηλικία έμαθα τα τουρκικά σαν δεύτερη γλώσσα. Έπειτα από το «ρωμαίικο» δημοτικό –το λέγαμε «η αστική σχολή»– πήγα στη Ροβέρτσιο Σχολή, ένα αμερικανικό τότε γυμνάσιο και λύκειο, με παράδοση εκατό και πλέον χρόνων, όπου δίδασκαν Αμερικανοί δάσκαλοι και όπου οι μαθητές στην πλειοψηφία τους ήταν Τούρκοι.

Μπορεί από αυτό το κοσμοπολίτικο περιβάλλον, εμπλουτισμένο με Αρμένιους παιδικούς φίλους (ο Οννίκ π.χ.), με Εβραίους και Λεβαντίνους γείτονες, με Βούλγαρους γαλατάδες, με Κούρδους χαμάληδες –«Κούρους» τους λέγαμε–, με τις «οικείες» ορθόδοξες, καθολικές και προτεσταντικές εκκλησίες της συνοικίας μας δίπλα στα «απόμακρα» τζαμιά και τις συναγωγές, με τις τραγικές εθνικές αντιπαραθέσεις, με τις προσωπικές ιστορίες γενναίων γονέων θύματα αυτών των αντιπαραθέσεων, ή μπορεί λόγω της εποχής, της δεκαετίας του '60 –όπου από τις αρχές της κιόλας βρήθηκα μέσα στο φοιτητικό και αριστερό κίνημα, ως ο μόνος Ρωμιός, στην Ελλάδα θα πρέπει να πω «ο μόνος Έλληνας»– ή λόγω άλλων αιτιών που ποτέ δεν θα μπορέσω να μάθω, να ανέπτυξα μια διάσταση να βλέπω τον «Άλλο» –και τον εαυτό μου σαν τον κατεξοχήν «Άλλο»– με ενσυναίσθηση. Για όσους δεν είναι γνώστες του όρου θα πρέπει να προσθέσω ότι «ενσυναίσθηση» σημαίνει να μπορείς (και να θέλεις) να βλέπεις τον «Άλλο» όπως τον «Εαυτό σου», να τον βιώνεις. Η λέξη είναι νέα στα ελληνικά και κάποτε χρησιμοποιείται ο όρος

«εμβίωση». Στα αγγλικά είναι empathy – που σημαίνει κάθε άλλο παρά εμπάθεια. Ένας στην πράξη χριστιανός θα καταλάβαινε «να αγαπάς τον πλησίον σου».

Χαίρομαι που έχω αυτή την πολυπολιτισμική ταυτότητα και δεν βλέπω γιατί θα πρέπει τώρα, στα εξήντα μου, να τη διαπραγματευτώ, και μάλιστα με «απλούς» ανθρώπους που δεν βίωσαν αυτό τον πλούτο της ετερότητας.

Τώρα που αναπολώ τα περασμένα, βλέπω ότι υπήρξα μέλος κάποιας μειονότητας το οποίο προσπαθούσε να ενταχθεί κάπου. Υποπτεύομαι ότι ενδόμυχα είμαι ικανοποιημένος που τελικά δεν τα κατάφερα. Όπως ο ρομαντικός J.J. Rousseau –και αυτό αποτελεί αυτογνωσία, όχι αυταρέσκεια–, *αν δεν είμαι καλύτερος από τους άλλους είμαι τουλάχιστον διαφορετικός*. Μπορεί να είναι μαζοχισμός ή κάποια αδυναμία προσαρμοστικότητας ή η επιμονή των «Άλλων» να μη με δέχονται όπως πραγματικά είμαι, μπορεί κάποιος συνδυασμός αυτών. Αλλά πιστεύω ότι ο αναγνώστης πρέπει να γνωρίζει το συγγραφέα, είναι θέμα εντιμότητας και αμεσότητας. Δεν γράφω σαν ένας «τρίτος» παρατηρητής, σαν «αντικειμενικός επιστήμονας» –ποιος θα μπορούσε;– αλλά σαν άνθρωπος με βιώματα και αισθήματα και βέβαια με προκαταλήψεις και με παραστάσεις, συχνά «λανθάνουσες». Δεν θέλω να κρύβομαι πίσω από την αναφορά της «ουδετερότητας». Ο αναγνώστης θα κρίνει αν θέλει να με ακολουθήσει στο δικό μου σκεπτικό και στον κόσμο μου και σε ποιο βαθμό τελικά είμαι δίκαιος στις κρίσεις μου. Συνεχίζω λοιπόν.

Προσπάθησα να ενταχθώ στην κοινωνία που με περιέβαλε. Πήρα μέρος στην πολιτική ζωή της Τουρκίας από πολύ νέος (μέλος με δράση στο Εργατικό Κόμμα, ΤΙΡ), υπήρξα πρωταθλητής Τουρκίας στο στίβο (το 1962 στα εκατό μέτρα), εργάστηκα ως πολιτικός μηχανικός στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη (απόφοιτος Πανεπιστημίου Ροβερτείου, σήμερα Βοσπόρου), μετέφρασα και εξέδωσα ελληνική ποίηση στα τουρκικά (τα Άπαντα του Σεφέρη, του Καβάφη, του Γκάτσου και διάφορα βιβλία του Ελύτη, του Ρίτσου κ.ά.), πολύ αργότερα, ως «δημόσιος λειτουργός του τουρκικού κράτους», ίδρυσα

το Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών στην Άγκυρα και δίδαξα ελληνικά και ελληνική λογοτεχνία (1990-1994), εξέδωσα διάφορα βιβλία με θέμα τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, την ιστορία της Ελλάδας, σχολικά βιβλία των δύο χωρών κ.ά. Σε προχωρημένη ηλικία φοίτησα ξανά, στο Πανεπιστήμιο της Άγκυρας (μεταπτυχιακά και διδακτορικό στην πολιτική επιστήμη), επίσης είμαι από τους ιδρυτές του Τουρκικού Ιδρύματος Ιστορίας και μέλος διάφορων μη κυβερνητικών οργανώσεων.

Αυτή η δράση και πολλές προσωπικές φιλίες αποτελούν την κεντρομόλο δύναμη η οποία επιτύχαινε την ένταξη. Αλλά υπήρξαν και φυγόκεντρες δυνάμεις. Το αυταρχικό και ξενοφοβικό τουρκικό κράτος και οι πρωτοβουλίες του. Ο Φόρος Περιουσίας το 1942, τα Σεπτεμβριανά το 1955, οι απελάσεις το 1964, γεγονότα που έπληξαν τον πατέρα μου και την οικογένεια. Δεν άφησαν απλώς σημάδια, σημάδεψαν όλη τη ζωή «μας». Οι εθνικιστές Τούρκοι που δεν θέλουν τους «ξένους» και τον «Άλλο» στη χώρα τους ήταν ένας καθημερινός και δημόσιος «μπελάς». Έκτοτε δεν σέβομαι τους «ανησυχούντες για τα εθνικά θέματα». Τέτοιοι ήρθαν όταν κανένας δεν μιλούσε και μου μίλησαν. Και ο λόγος τους ήταν τραχύς και η σιωπή των «δικών μας» καταθλιπτικά τραγική. Εγώ όμως τότε εκεί «μίλησα» και έτσι μου δόθηκε η ευκαιρία για δεκαοκτώ μήνες να γνωρίσω τον τουρκικό λαό ακόμα καλύτερα σε ένα «στρατόπεδο εξόριστων», όπως ονομάζονται οι χώροι όπου στέλνονται να υπηρετήσουν, σε άθλιες συνθήκες, οι νέοι που θεωρούνται εχθροί του κράτους. Ήταν μια εμπειρία –μοναδική για «Ρωμιό»– που κάποτε θα ήθελα να την αφηγηθώ.

Το 1971 εγκαταστάθηκα στη (χουντική τότε) Ελλάδα με τη γυναίκα μου και τον πρώτο μας γιο. Δούλεψα στην Ελλάδα αλλά και σε διάφορες χώρες στο εξωτερικό ως μηχανικός και εργολάβος (Αραβία, Κατάρ, Ινδονησία κ.ά.). Αυτό μου εξασφάλισε την οικονομική μου ανεξαρτησία και την άνεση του αδέσμευτου λόγου. Είμαι τυχερός που δεν επιβίωσα ως κρατικοδίαιτος.

Λίγο το πολιτικό ιδίωμα και η προφορά «μας», λίγο ορισμένες τοπικές κοινωνικές «μας» συνήθειες και παραδόσεις, λίγο η έλλειψη του κοσμοπολίτικου κόσμου που άφησα πίσω,

δεν μου εξασφάλισαν, νομίζω, την πλήρη ένταξη ούτε στο γενικότερο χώρο της Αθήνας. Το σύνδρομο του «μειονοτικού» μάλλον με ακολούθησε. Με ξαφνιάζουν, π.χ., καταστάσεις που για τους πολλούς είναι κοινός τόπος, το «σύνηθες», το φυσικό, το φυσιολογικό. Και αυτό το μάτι του «ξένου», το οποίο πουθενά δεν με εγκατέλειψε, παρατηρεί συμπεριφορές που δεν αρέσει στους πολλούς να υποδεικνύονται.

Ενδιαφέρθηκα πρώτη φορά για την εικόνα του «Άλλου» το 1977, όταν ο γιος μας, ο οποίος πήγαινε στο δημοτικό, άρχισε να χαρακτηρίζει τους Τούρκους «περίεργα». Έτσι έμαθα για τα σχολικά βιβλία. Μετά με ξάφνιασε η εικόνα του Έλληνα σε ένα διήγημα κάποιου γνωστού Τούρκου συγγραφέα. Το 1991 εξέδωσα τα πρώτα μου δοκίμια για την εικόνα του Έλληνα –την εικόνα «μου»– στην τουρκική λογοτεχνία. Το θέμα άρχισε να με συνεπαίρνει: αυτές οι εικόνες, οι κατασκευές, τα στερεότυπα αποτελούσαν έννοιες με τις οποίες μπορούσα να ερμηνεύσω τις φυγόκεντρες δυνάμεις που ανέφερα παραπάνω και που τόσο με είχαν ενοχλήσει.

Το θέμα που πραγματεύομαι εδώ αποτελεί προσωπική αναζήτηση που αφορά όμως πολλούς, όλους μας ουσιαστικά. Η εικόνα του «Άλλου» δεν είναι μια φωτογραφία, είναι μια κατασκευή, όπως ένας πίνακας ζωγραφικής, η οποία προδίδει το δημιουργό της. Η εικόνα είναι αυτό που φέρουμε μέσα μας, δηλώνει τα γνωστικά μας όρια. Η εικόνα του «Άλλου» σχετίζεται με την ταυτότητά μας, με τον τρόπο που θέλουμε να είμαστε, και αυτό συχνά δηλώνεται με το τι δεν θέλουμε να είμαστε: ο «Άλλος».

Έπειτα από αυτά τα αυτοβιογραφικά, λίγα λόγια για το κείμενο που ακολουθεί. Η διάταξη του βιβλίου είναι απλή. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζω το «πώς μας βλέπουν οι Τούρκοι» και στο δεύτερο πώς οι Έλληνες βλέπουν τον «Άλλο». Κάθε μέρος αποτελείται από τέσσερις υποδιαιώσεις: α) οι αναζητήσεις για μια εθνική ταυτότητα, β) η εικόνα του «Άλλου» στα σχολικά βι-

βλία, γ) στην ιστοριογραφία και δ) στη λογοτεχνία, βασικά στα μυθιστορήματα. Σχετική βιβλιογραφία ακολουθεί κάθε κεφάλαιο όπου παρουσιάζονται τα κείμενα που αναφέρονται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο.

Δεν υπάρχει όμως συμμετρική ομοιότητα μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου μέρους. Για δύο λόγους: Πρώτον, το δεύτερο μέρος είναι συντομότερο, πράγμα που σημαίνει ότι η εργασία επικεντρώνεται στην τουρκική περίπτωση και η ελληνική αποτελεί μάλλον μια πιλοτική μελέτη. Η δεύτερη διαφορά έγκειται στο ύφος της γραφής. Το πρώτο μέρος ακολουθεί πιο πιστά την «ακαδημαϊκή» παράδοση (την οποία ορισμένοι αποκαλούν «επιστημονική»), ένα σχετικά αποστασιοποιημένο λόγο όπου παρουσιάζονται τα φαινόμενα· ενώ στο δεύτερο μέρος η γραφή είναι πιο «ελεύθερη», επειδή εδώ ο λόγος είναι πλέον «μεταξύ μας»: αναζητούνται διάλογοι επικοινωνίας με τον αναγνώστη και επιχειρείται μια σύγκριση και αξιολόγηση των φαινομένων, συχνά μέσα από προσωπικές τοποθετήσεις. Χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι το δεύτερο μέρος είναι λιγότερο έγκυρο.

Ο κορμός της εργασίας βασίζεται σε ανάλυση κειμένου με γνώμονα το «Εγώ» και τον «Άλλο». Η μελέτη σχετίζεται με πολλές σφαίρες έρευνας: ιστορία, πολιτική επιστήμη, κοινωνική ψυχολογία, λογοτεχνική κριτική και ιστορία λογοτεχνίας, διεθνείς σχέσεις, φιλοσοφία, σημειολογία, ανθρωπολογία κ.ά. Λόγω χώρου, αναγκαστικά υποθέτω ότι ο αναγνώστης είναι γνώστης, ως ένα σημείο τουλάχιστον, των βασικών αρχών αυτών των θεμάτων. Προσπάθησα να επικεντρωθώ στα γεγονότα και να «παρουσιάσω» τα φαινόμενα παρά να τα «ορίσω» μέσα σε ένα θεωρητικό σχολιασμό. Υπάρχουν πολλές μελέτες που αναφέρονται στον «Άλλο», δεν υπήρχε όμως μια μελέτη για τον Έλληνα και τον Τούρκο και για τη σχέση τους στο επίπεδο των παραστάσεων, των εικόνων, των στερεοτύπων, των κατασκευών. Αυτός είναι ο σκοπός αυτής της εργασίας.

Μπορεί να επιχειρηθούν διάφορες αναγνώσεις. Ο ειδικός θα βρει πηγές και αναφορές χρήσιμες για περαιτέρω έρευνα. Το δεύτερο κεφάλαιο αποτελεί εμπειριστατωμένη μελέτη σχετικά

με το εκπαιδευτικό σύστημα της σύγχρονης Τουρκίας. Το τρίτο κεφάλαιο ενδεχομένως να ενδιαφέρει ειδικότερα τους ιστορικούς. Το τέταρτο κεφάλαιο αποτελεί παρουσίαση του τουρκικού μυθιστορήματος από το 1870 μέχρι σήμερα και των αναζητήσεων στο λογοτεχνικό κόσμο της Τουρκίας. Όποιος προτιμά μπορεί να αγνοήσει τα κύρια ονόματα και τις παραπομπές και να παρακολουθήσει τις αναζητήσεις των Τούρκων και των Ελλήνων στο χώρο της «εθνικής ταυτότητας», του «Άλλου» και των εικόνων.

Δεν αναφέρομαι στις διμερείς πολιτικές μας σχέσεις ούτε στην ιστορία αυτών των σχέσεων. Αλλά πιστεύω ότι πολιτικές και «ιστορίες», όλες είναι απόρροια αυτών των εικόνων. Αυτό γίνεται αντιληπτό από «εμάς» ευκολότερα όταν παρατηρούμε την «Άλλη» πλευρά, βλέπουμε ότι «έχουν προκαταλήψεις» (και αντίστροφα, οι «Άλλοι» βλέπουν πολύ εύκολα σε «μας» προκαταλήψεις). Η παιδεία, η ιστοριογραφία και η λογοτεχνία, εκατέρωθεν, έπαιξαν και συνεχίζουν να παίζουν σημαντικό ρόλο σε όλες τις λειτουργίες που αφορούν τις κρίσεις μας, τις «γνώσεις» μας και τις αποφάσεις μας και που σχετίζονται με τον «Άλλο». Με αυτή την έννοια η παρούσα εργασία είναι άκρως πολιτική. Είναι μια παρέμβαση στα κοινά. Και βασικά ένα βοήθημα γι' αυτούς που πιστεύουν με αυτοπεποίθηση ότι η δική τους σκέψη είναι στην ουσία ανεπηρέαστη από τα πάτρια στερεότυπα.